

Sardes'in İnanç Turizm Potansiyeli ve Turizm Açısından Kullanılabilirliği

Faith Tourism Potential Of Sardes And Availability For Tourism

ÖZET

Antik dönem Lidya Uygarlığına başkentlik yapmış, kültür turizminde önemli bir yere sahip, her yıl binlerce yerli ve yabancı turist ziyaret edilen Sardes çok sayıda önemli eser ve kutsal mekânlara sahiplik etmiştir. Bu çalışmada, Sardes'in inanç turizmi bakımından ulusal ve uluslararası alanda yeterli turizm potansiyeline sahip olup olmadığını ortaya koymaya çalışılmıştır. Araştırmanın amacı, Sardes (Salihli) antik kentinin inanç turizm potansiyelinin incelenerek, bu bölgenin turizm potansiyelinin ortaya çıkarılabilir sektöre ne gibi katkı sağlayacağını ortaya koymaktır. Bu kapsamda “Sardes antik kentinin inanç turizm potansiyeli var mıdır? Eğer varsa söz konusu bu alternatif turizm türü bölgenin turizm potansiyelinin artırılmasında etkili olabilir mi? sorularına cevaplar aranmış ve çözüm önerileri sunulmuştur. Yapılan bu araştırma sonucunda bu bölgenin inanç turizm potansiyeli ile ilgili fikir vermesi, bu potansiyelin geliştirilerek yörenin mevcut turizm potansiyelinin geliştirilmesine yönelik sunduğu çözüm önerileri sunması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Araştırmanın ana kütlesini Salihli Kaymakamlığı, Salihli Belediyesi ve Salihli'deki diğer kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan yöneticiler oluşturmaktadır. Veri toplama yöntemi olarak görüşme tekniği kullanılmış, doküman incelemesi ve yarı yapılandırılmış mülakatlarla veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel içerik analiziyle değerlendirilmiş, Sardes'in inanç turizmi potansiyelinin GZFT (SWOT) analizi yapılarak, bu potansiyelin nasıl artırılacağına dair yöneticilere öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnanç, İnanç Turizmi, Sardes Antik Kenti.

ABSTRACT

Sardes, which was the capital of the Lydian Civilization in the ancient period, has an important place in cultural tourism, thousands of local and foreign tourists visited every year, has many important artifacts and sacred sites. In this research, it has been tried to determine whether Sardes has sufficient tourism potential at the national and international level in terms of faith tourism. The aim of the research is to investigate the belief tourism potential of the ancient city of Sardes (Salihli) and to reveal the tourism potential of this region and how it will contribute to the sector. In this context, “Does the ancient city of Sardes have a belief tourism potential? If so, can this type of alternative tourism be effective in increasing the tourism potential of the region? answers to their questions were sought and Deciphering suggestions were presented. As a result of this research, it is thought that it is important to provide an idea about the faith tourism potential of this region, to develop this potential and to provide solution suggestions for the development of the current tourism potential of the region.

The main mass of the research is composed of managers working in Salihli District Governorship, Salihli Municipality and other public institutions and organizations in Salihli. The interview technique was used as a data collection method, and data were obtained through document analysis and semi-structured interviews. The data obtained were evaluated by descriptive content analysis, SWOT analysis of the faith tourism potential of Sardes was performed and suggestions were presented to the managers on how this potential can be increased.

Keywords: Belief, Faith Tourism, Sardes Ancient City

GİRİŞ

İnsanlar yaşamları boyunca bazı şeyleri düşünerek sebepler aramaya ve hayatlarını sürdürürken tehlikelerden korunmak için ve istek arzularına ulaşmak için dini inanışlara karşı kuvvetli bir bağla bağlanmıştır. Bu sayede bazı dinlere yönelim ve o dinlere özel yerleri seyahat etme amacı ve inanışları gereği görme merakı uyanmıştır. Bu kutsal mekânlara gitme gereği ortaya çıkmıştır. Bu durum eski zamanlardan günümüze devam etmektedir. İnsanlar inandığı dinin özel bulduğu kutsal mekânları gezip ibadeti yerine getirince kendilerini huzurda hissetmektedirler (Aksoy, 2002). Bazı insanlar hayata bakış açılarını değiştiren ve yaşamın tam orta noktasında yer alan dini inançları dualar ve birçok özel durumu içinde barındırmaktadır (Jafari, 2000: 497). Buralara farklı dinlere sahip insanlar inançlarına göre kutsal sayılan bu yerlere gelerek bu durumu gerçekleştirirler. Bu durum onlar için inançları gereği yapmaları gereken bir durumdur (Gürbüz ve Aydın, 2018).

İnsanlık, varoluşunun başlangıcından itibaren çevresini anlamaya ve bu anlayışı kendini korumak ve arzularına ulaşmak için bir yol olarak kullanmaya başlamıştır. Bu süreç, insanları kendilerinden daha büyük bir gücün himayesine girmeye itmiş ve böylece dinlere olan derin bağlılıkları ortaya çıkmıştır. İnsanlar, inandıkları dinin gerektirdiği ibadetleri yerine getirerek, yaşamlarını bu inanç sistemi çerçevesinde şekillendirmişlerdir (Erbaş, 2002: 97). Dinler, tarihin her döneminde insanları manevi amaçlarla seyahat etmeye, kutsal sayılan coğrafi bölgelere,

Serkan Aylan¹
Cem Bildircin²

How to Cite This Article

Aylan, S. & Bildircin, C. (2023). “Sardes'in İnanç Turizm Potansiyeli ve Turizm Açısından Kullanılabilirliği”, *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:8, Issue:56; pp:4430-4436. DOI: http://dx.doi.org/10.29228/ASR_JOURNAL.73886

Arrival: 26 October 2023
Published: 29 December 2023

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Konya, Türkiye. ORCID: 0000-0002-7262-4440

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Seyahat İşletmeciliği ve Turist Rehberliği ABD, Konya, Türkiye. ORCID: 0000-0001-8501-4206

tapınaklara ziyaretler yapmaya teşvik etmiştir. Bu kutsal yerler, toplumların dini yaşamlarının merkezi olarak, insan hayatına anlam ve yön kazandıran önemli mekânlar haline gelmiştir. İnsan doğası, inanç sistemlerinden bağımsız olarak, bu kutsal mekânlara karşı doğal bir çekim hissetmiş ve bu, en eski çağlardan beri kültürlerin bir parçası haline gelmiştir (Erbaş, 2002: 98-99). İnanç turizmi, ülke toprakları içinde bulunan insanların dini inançlarına göre gezip görme ve dini inanışlarına göre ibadet faaliyetini gerçekleştirme olayıdır. Türkiye’de bunun eşsiz örneklerinden biri Efes-Meryem Ana evine yapılan hac ziyaretleri örnek gösterilebilir. Böyle olunca birçok turist gezip görmek ve dini inanışlarına göre yaptıkları ziyaretler ve seyahatler inanç turizmi tanımı içinde örnek gösterilmektedir. Alternatif bir turizm türü olarak günümüze gelen bu turizm çeşidi, insanların kutsal yerleri görme merakıyla ve dini inanışlarını yerine getirmek için düzenlediği gezilerle ortaya çıkan bir turizm türüdür (Olalı, 1963:10).

Anadolu, binlerce yıllık tarihinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, en eski ibadet mekanlarını (Göbeklitepe ve Karahantepe gibi) içinde barındıran bir coğrafyadır. Anadolu’da kurulmuş ve yıkılmış olan her medeniyet inandıkları din veya dinlerle ilgili tapınaklar, külte merkezleri, sinagoglar, kiliseler ve camiler gibi ibadet mekanları inşa etmişlerdir. Söz konusu bu eserler günümüzde Türkiye’nin inanç turizm potansiyelini oluşturmaktadır. Türkiye’de inanç turizm potansiyeline sahip yerlerden biri de antik çağda ilk paranın basıldığı Lidya Devleti’ne başkentlik yapmış ve Anadolu’nun en eski sinagoglarından birine ve Yuhanna İncili’nde geçen Mahşerin ilk Yedi Kilisesi’nden birine ev sahipliği yapan Sardes Antik Kenti’dir. Bu çalışmada Sardes Antik kentinin inanç turizm potansiyeli değerlendirilmiş olup oraya çıkan bulguların, bölgenin inanç turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ve daha da artırılması hususunda fikir sunması ve ilgili literatür taramasında Sardes antik kentiyile ilgili böyle bir çalışmaya rastlanmaması sebebiyle literatürdeki boşluğu doldurması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İnanç Turizmiyle İlgili Genel Kavramlar

İnanç temelli turizm, asırlar öncesine dayanan ve insanların kutsal mekânlara olan ilgisiyle doğmuş bir turizm türüdür. Olalı’ya (1963) göre, turizmin temel nedenlerinden biri dini inanışlardır. İnanç turizmi, literatürde çeşitli tanımlara sahip olup, bazı araştırmacılar bu türü, belirli bir dine mensup kişilerin kutsal mekânları ziyaret etmeleri ve bu süreçte turistik aktivitelerde bulunmaları olarak tanımlarlar. Bu tanıma göre, Hıristiyan olmayan bir kişinin Vatikan’ı ziyareti, inanç turizmi yerine kültürel turizm olarak değerlendirilir (Kaya, 1979: 2; Sargin, 2006: 3; Arslantürk, 2013: 1246). Diğer bir yaklaşıma göre, inanç turizmi, ticari amaç gütmeyen, dini vecibeleri yerine getirmek veya kutsal yerleri ziyaret etmek amacıyla, kişilerin yaşadıkları yerlerin dışına yaptıkları en az bir gece konaklamalı geçici seyahatler ve bu seyahatlerin yarattığı ekonomik ve sosyal etkileşimlerdir (Usta, 2005: 5). Bir diğer bakış açısı hem yerli hem yabancı turistlerin kutsal yerleri ziyaretini turizm olgusu içinde değerlendirir (Çontu, 2006: 16). En genel tanımıyla, inanç turizmi, kutsal yerlere yönelik turistik faaliyetler olarak anlaşılır (Kozak ve diğ. 2012: 23). İnanç turizmine yönelen turistler için en çekici faktör, inandıkları veya merak ettikleri dinlere ait kutsal mekânların bulunduğu yerlerdir (Tandoğan ve Avcı, 2012: 20). Sonuç olarak, kutsal sayılan yerlere yapılan her türlü ziyaret, geniş bir perspektiften inanç turizmi kapsamında değerlendirilebilir; örneğin, bir Müslüman’ın Vatikan’ı ziyareti ya da oradaki ayinleri gözlemlemesi amacıyla yaptığı seyahatler de bu kapsamda yer alır.

Dinlerin kendine has yapıları ve takipçilerine sunduğu çeşitli ibadet şekilleri, inanç turizminin uygulanmasında da çeşitlilik yaratmaktadır. Farklı dinler, dini seyahatleri değişik biçimlerde düzenler. Bazı dinler bu seyahatleri belirli zaman dilimlerinde gerçekleştirirken, diğerleri zaman konusunda daha esnek davranır. İnanç turizmiyle ilişkili hareketler genellikle üç ana kategoride incelenebilir (Yılmaz, 2000: 68). Bu kategoriler şunlardır (Albayrak, 2013: 236-237):

- ✓ Gruplar halinde düzenlenen, hacı olma amacı güden hac gezileri.
- ✓ Önemli dini günler veya olayların yıldönümlerinde yapılan büyük çaplı toplantılar.
- ✓ Turistik rotalar üzerinde yer alan ve mimari veya sanatsal değere sahip dini merkezleri içeren turlar.

Türkiye’de İnanç Turizmi

1993’te Türkiye, büyük semavi dinlere ait tarihi yapılar, ibadethaneler ve önemli eserlerin bir envanterini hazırlayarak inanç turizminin gelişimine yönelik adımlar atmıştır. Bu kapsamlı envanter, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı ve bazı üniversitelerin işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma sırasında Türkiye genelinde dini, sanatsal ve mimari öneme sahip, aynı zamanda turistik programlara kolaylıkla dahil edilebilecek yerler tespit edilmiştir (Serçek, 2011: 47). 1995 yılından itibaren bu envanter doğrultusunda inanç turizmiyle ilgili çeşitli etkinlikler düzenlenmiş, 1998’e kadar "İnanç Turizmi" temalı turlar organize edilerek, bu turlar tur operatörleri aracılığıyla basın ve uzmanlara tanıtılmıştır. 2000 yılına doğru, Denizli ve Pamukkale’de "İnanç Turizmi" konulu sempozyumlar düzenlenmiş, 2002 ve 2004 yıllarında sırasıyla "I. ve II. İnanç Turizmi Günleri" ile bu konu daha da gündeme getirilmiştir. Yerel yönetimler ve diğer kuruluşlar da benzer çalışmalar yaparak bu alana katkıda bulunmuştur. Günümüzde, Türkiye’nin 43 ilinin Kültür ve Turizm

Bakanlığı tarafından "inanç turizmi açısından önemli" olarak sınıflandırıldığı ve bu illerdeki dini yerlerin tanıtımına devlet desteği sağlandığı görülmektedir (Sargın, 2006: 5). Dahası, 2007-2013 dönemi için hazırlanan Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı çerçevesinde, Tarsus, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin gibi bölgeleri kapsayan bir inanç turizmi koridoru oluşturulmuş ve bu bölgelerdeki tarihi yapıların restorasyonu ile küçük otel ve pansiyonların desteklenmesi planlanmıştır (KTB, 2007).

Manisa İli Turizm Potansiyeli

Manisa, karayolu ve demiryolu ağlarıyla kolay erişilebilir bir konumda yer almakta ve tarihi, doğal güzellikleri ve zengin folkloruyla dikkat çeken bir Türk ilidir. Antik çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olan bu bölge, Sardes kentinin Lidya Krallığı'na başkentlik yapması, Thyateira, Philadelphia ve Sardis'in Hıristiyanlığın ilk yıllarında önemli dini merkezler olmasıyla bilinir. Magnesia, Hıristiyanlığın erken dönemlerinde kabul edilen kentlerden biri olup, Bizans döneminde önemli bir piskoposluk merkezi haline gelmiştir. Saruhan Beyliği'nin başkenti olarak tarihi bir öneme sahip Manisa, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de idari bir merkez olarak kalmış ve birçok şehzade tarafından yönetilmiştir. Bu dönemlerden kalma pek çok eser günümüze ulaşmıştır. Manisa merkez, Saruhanlı ve Osmanlı dönemlerinden kalan eserler açısından zengin bir mirasa sahiptir. Aynı zamanda Kula, Klasik Osmanlı mimarisinin önde gelen örneklerine ev sahipliği yapar. Bu tarihi eserler, kültür turizmi için büyük bir potansiyel sunmakla kalmaz, araştırmacılar ve yazarlar için de değerli bir kaynak oluşturur. İncil'in vahiy bölümünde bahsedilen ve Hıristiyanlığın batıya yayılmasında önemli rol oynayan Yedi Kiliseler'den üçü; Sardes, Thyateira ve Philadelphia, Manisa sınırları içinde bulunmaktadır. Bu üç kilise ve Yahudiliğin en eski ibadethanelerinden biri olan Sardes Sinagogu, Manisa merkezde bulunan Ulu Camii, Sultan Camii ve Muradiye Cami, inanç turizmi için önemli ziyaret noktaları arasındadır (Manisa İKTM, 2023).

Sardes Antik Kenti

İdari bakımdan Salihli Manisa İlçesinin sınırlarında yer alan Sardes, tarih boyunca büyük önem taşıyan buluşlara isminden söz ettiren Lidya krallığına başkentlik yapmıştır (Yüksel, 2012: 86). Sardes MÖ 1300 de kurulup MS 1200 de yıkılmıştır. Salihli merkezine 9 km İzmir'e ise 82 km uzaklıkta olan İzmir-Ankara karayolunun iki tarafına yayılmıştır. İlk paranın basıldığı yerdir. Ayrıca tarihteki kral yolunun başlangıcıdır. Turuncu kuvars ve altının çıkarıldığı yerlerden biridir. Geçmişten günümüze tiyatro kalıntıları mevcut olup çıkarılmaya devam edilmektedir. Ayrıca Sart'ın yaklaşık 5 km kuzeyinde Lidya krallarının mezarları bulunmaktadır. 7 tapınaktan biri olan Artemis tapınağı yer almaktadır. Tarihi kütüphanesi ve kral tahtları hala sağlam kalmış ve günümüzde ziyaretçilere açıktır. Burada yer alan tarihi eserlerden bazıları replika olup orijinalleri Manisa etnografya müzesinde sergilenmektedir. İzmir-Uşak yolu üzerinde olması sebebiyle ziyaretçiler için ulaşımı oldukça kolay olan Sardes Antik kentinde bulunan yapılar şunlardır: Akropol, Gymnasium, Sinagog, Hamam, Mahkeme Binası, Evler, Mezarlar, Bin tepe (Tosun, 2019: 25).

Sardes Kilisesi

Manisa'nın Salihli İlçesi'nde "İlk Yedi Kilise" içinde sayılan bir kilise daha vardır. Fakat bu kilisenin hangisi olduğu hala tartışılmaktadır (Küçük, 2013: 288). Sardes Antik Kentinde, Artemis tapınağı civarında tuğladan, taşlardan yapılmış bir kilise vardır. Bu kilisenin Yedi Kiliseden olduğu ve adının "baki kalan" ve "benimle yürü" şeklinde ifade edildiği bilinmektedir (Aksoy, 2022: 27). Hıristiyanlığın başlarında Sardes Kilisesi yoğun talep görmüştür. Ziyaretçiler kilisenin hangi kilise olduğunu tam olarak bilmemektedirler. Bu iddialardan ilki Hıristiyanlığın yaygınlaştırılması üzerine, tapınak olan Artemis, kiliseye çevrilmiştir. Diğer ön görüye göre Artemis tapınağının eskiden beri kilise olduğudur. Hangi ön görünün geçerli olduğu belli olmasa da Sardes Kilisesi 1517 yıllarına kadar varlığını devam ettirmesidir (Gökovalı, 1968:120-125). Adı 'baki kalan' ve 'benimle yürü' anlamına gelmekte olan kiliseye ilişkili olan vahiy şöyledir (İncil, 2012:411): "Sart'taki cemaatin meleşine yaz: Ben Allah'ın yedi ruhuna ve yedi yıldız sahibim. Size tebliğim şudur: Amellerinizi biliyorum. Ruhlen yaşıyormuş gibi ad yapmışsınız. Hâlbuki ölüsünüz. Uyanın! Geriye kalmış, ölmeye yüz tutmuş ne varsa güçlendirin. Çünkü amellerinizin Allah'ın huzurunda eksik olduğunu gördüm. Bunun için işitip kabul ettiğiniz hakikatleri hatırlayın. Bunları hayata geçirin, tövbe edin! Eğer uyanmazsanız, hırsız gibi beklemediğiniz bir anda geleceğim. Ne zaman geleceğimi hiç bilmeyeceksiniz. Yine de Sart'ta kendini günahla lekelememiş birkaç kişi var. Onlar benimle beyazlar içinde yürüyecekler. Çünkü buna layıktırlar. Galip gelen herkes onlar gibi beyaz elbise giyecek. Onların isimlerini hayat kitabından silmeyeceğim. Semavi Baba'mın ve meleklerin huzurunda onların isimlerini ikrar edeceğim. Kulağı olan Mukaddes Ruh'un mümin cemaatlerine ne dediğini işitsin" (İncil, 2012:411).

Artemis Tapınağı ve M Kilisesi

İon mimarisine özgü olarak inşa edilen Artemis Tapınağı, dünyanın en büyük dördüncü tapınağı olarak tanınır (Yegül, 2010: 363). Yapılan kazı ve araştırmalar, tapınağın üç ayrı inşaat evresinden geçtiğini ve hiçbir zaman tamamlanamadığını göstermiştir. Pseudoperipteros planı ile tasarlanan bu yapı, doğu-batı yönünde sekiz, kuzey-güney yönünde ise yirmi sütuna sahiptir. Bu sütunlar, iki sıra halinde düzenlenmiş, ince ve uzun yapısıyla çatıyı destekleyen on iki sütundan oluşur. Eğimli bir arazi üzerinde kurulu olan tapınağın doğu tarafı, batı tarafına göre

daha alçakta kalmıştır. Bu kısmında sütunlar, sütun başlıkları ve duvarların daha iyi korunduğu görülmektedir (Yegül, 2010: 370). Ayrıca, kazı çalışmalarında, Hıristiyan cemaatinin 7. yüzyıla kadar kullandığı ve "M Kilisesi" olarak adlandırılan bir yapı keşfedilmiştir. Bu yapının ilk inşa evresinde, 7 metre uzunluğunda ve 5-6 metre genişliğinde, tuğla ve moloz taşlarından yapılmış, sıvalı ve boyalı duvarlara sahip dikdörtgen bir planı olduğu belirlenmiştir. İkinci dönemde, doğu tarafına üç pencere açıklığı bulunan bir apsis eklendiği tespit edilmiştir. Bu yapının 7. yüzyıla kadar kullanıldığı ve sonrasında terk edildiği anlaşılmaktadır (Seager, 1972, 426).

Sardes Sinagogu

Sardes'te bulunan ve geç Roma ya da geç Antik döneme ait başka bir etkileyici yapı, Roma hamam-gymnasion kompleksinin güney kanadında yer alan sinagogdur. Bu uzun, bazilika tarzı, ahşap çatılı yapı, başlangıçta belki de bir spor salonu olarak kullanılan palaestraya açılıyordu. MS 5-6. yüzyıllarda, bu mekân Sardes'teki Yahudi topluluğuna verilerek sinagoga çevrilmiştir. Yaklaşık 100 metre uzunluğunda ve bir ön avlu ile erişilen ana salonu bulunan bu yapı, etkileyici mozaikleri ve opus sectile süslemeleriyle kaplı duvarları ile Yakın Doğu'nun en büyük sinagoglarından biridir. Sardes'teki bu sinagog, Roma döneminde ekonomik ve politik açıdan güçlü, Grek-Hellen kültürünü kısmen benimsemiş bir Yahudi topluluğunun varlığını işaret eder. Sinagog, aynı zamanda Roma hamam-gymnasionunun "Mermer Avlu" bölümü ile birlikte 1960-70 yıllarında restore edilmiştir (Yegül, 2020:147). Diaspora Yahudiliği tarihine önemli katkılar sunan bu yapı, antik çağın günümüze ulaşan en büyük sinagogudur ve alışılmadık derecede önemli bir konumdadır; anıtsal bir Roma hamamı ve spor salonunun ayrılmaz bir parçasıdır. Kompleks, spor salonunun palastrasıyla ve Sardes'in ana caddesi boyunca uzanan bir dizi dükkanla çevrilidir. Bina zengin bir şekilde dekore edilmiştir: yapılan kazılarda birçok mobilya, kapsamlı zemin mozaiği ve ayrıntılı çok renkli mermer duvar dekorasyonunun kanıtları gün ışığına çıkarılmıştır. Mimari açıdan bina, plan açısından erken Hıristiyan bazilikalarına benzerliği nedeniyle ilgi çekicidir, ancak bir sinagog olarak kimliği, İbranice ve Yunanca yazıtların zenginliği (küçük parçalar dahil edilirse 80'den fazla) ve çok sayıda Menoraların (yedi kollu kandiller) bulunmasıyla kesin olarak kanıtlanmaktadır (Sirgy, 1972: 425).

YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, Dünya miras şehirlerinden biri olan Sardes antik kentinin, inanç turizm potansiyelini inceleyip, söz konusu potansiyelin bölge turizmine nasıl katkı sağlayacağını ortaya koymaktır. Bu bağlamda Sardes antik kentinin inanç turizm potansiyeli var mıdır? eğer varsa "bu alternatif turizm türünün bölgenin turizm potansiyelini artırmada etkili olabilir mi?" sorularına yanıt aranmış ve çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Bu araştırma, nitel bir metodoloji kullanılarak tasarlanmıştır ve veriler doküman analizi ile yarı yapılandırılmış mülakat teknikleri kullanılarak toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakatlar, katılımcıların konuyla ilgili derinlemesine bilgi sağlamasını teşvik etmek ve bu tür ayrıntılı bilgilerin başka yöntemlerle elde edilmesinin zorluğu nedeniyle seçilmiştir (Arpacı, Zengin ve Batman, 2012). Araştırmada veri toplamak için oluşturulan görüşme formunun hazırlanmasında Arpacı vd. (2012) ile Aylan ve Orta (2015)'nin çalışmalarından yararlanılmıştır. Araştırmanın evrenini Sardes antik kentinin bulunduğu Manisa ili Salihli Kaymakamlığı, Salihli Belediyesi ve Salihli'deki diğer kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan personel oluşturmaktadır. Araştırmaya 20 katılımcı katkı sağlamıştır. Veriler betimsel içerik analiz ile çözümlenmiştir. Sonuç olarak, Sardes antik kentinin inanç turizm potansiyeli hakkında bilgi verilmiş, Sardes'in inanç turizm potansiyelinin GZFT (SWOT) analizi yapılmıştır.

BULGULAR

1. Araştırmada, "Size göre Sardes bölgesinin inanç turizmi potansiyeli var mı?" sorusuna, Katılımcılardan 15'i Sardes'in inanç turizmi potansiyeline sahip olduğunu belirtirken, 5 katılımcı Sardes'in inanç turizmi potansiyelinin olmadığını belirtmiştir.
2. "Size göre bu alternatif turizm türü (inanç turizmi) bölgenin turizm potansiyelinin artmasına katkıda bulunuyor mu?" sorusuna 14 katılımcı Sardes'in sahip olduğu inanç turizmi potansiyelinin bölgenin turizm potansiyeline katkıda bulunduğunu, 2 katılımcı kısmi olarak katkı sağladığını, 3 katılımcı ise herhangi bir katkı sağlamadığını belirtmiştir.

Tablo 1: Sardes'in İnanç Turizm Potansiyelinin Nasıl Artırılacağına İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Verilen cevaplar	n
Reklam ve yeterli seviyede bilgilendirme	20
İnanç turizmiyle ilgili organizasyon, etkinlik, faaliyet düzenlenmesiyle.	17
İnanç turizmi için konaklama ve yeni tesisler için yatırımlar yaparak	18
İnanç turizmi ilgili seminer, kurs, farkındalık faaliyetleri	15
İnanç turizm yapılacağı kilise ve inanç alanlarını tur firmalarının gününbirlik turların düzenlenmesiyle.	14
Ulaşım kanallarının daha iyi hale getirilmesi	5
Artmaz	2

"Size göre Sardes'in inanç turizm potansiyeli nasıl artırılabilir?" sorusuna verilen cevaplar Tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre katılımcıların çoğunluğu "reklam ve tanıtım faaliyetleri" ve "İnanç turizmiyle ilgili organizasyon, etkinlik,

faaliyetlerin düzenlenmesiyle” Sardes’in inanç turizm potansiyelinin artırılabilceği konusunda görüş bildirmiştir. 1 katılımcı ise Sardes’in inanç turizm potansiyelinin artırılamayacağını ifade etmiştir.

Tablo 2: Sardes’in İnanç Turizm Potansiyelinin Artırılması ile İlgili Güçlü Yönlerine İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Verilen cevaplar	n
Sart Kilisesi, Artemis Tapınağı, Sinagog ve M Kilisesi	20
Sardes’in ev sahipliği yaptığı inanç yerleri, doğallığı bozulmamış dini merkezler	14
Sardes’in İzmir, Ankara karayolunun iki yanına yayılmış ulaşılabilir ve İzmir’e 82’ km uzaklıkta olması	20
Sardes’in sahip olduğu ve inanç turizmüne ilgi duyabilecek yaşlı nüfusu.	12
İnanç turizmi ile ilgili destek olabilecek sanayi işletmelerinin olması	4

Katılımcılara yöneltilen Sardes’in inanç turizm potansiyelinin artırılmasıyla ilgili güçlü yönleri nelerdir? sorusuna verilen cevapların dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir. Tabloya göre Sardes antik kentinde, Sardes Kilisesi, Artemis Tapınağı ve Sinagog bulunması, İzmir-Ankara karayolunun yakınında bulunuyor olması, Ege bölgesinin en büyük ve Türkiye’nin 3. Büyük kenti olan İzmir’e olan yakınlığı Sardes’in inanç turizm potansiyelinin artırılmasında güçlü yönleri olarak ortaya koyulmuştur.

Tablo 3: Sardes’in İnanç Turizm Potansiyelinin Artırılması ile İlgili Fırsatlara İlişkin Katılımcı Görüşleri

Verilen cevaplar	n
Bölgede turizmin sektörel olarak büyüyen ve gelişen yapıya sahip olması	13
Konum itibarıyla ulaşılabilir olması (demiryolu ve karayolu ulaşım imkanlarına sahip olması)	16
Son yıllarda üçüncü yaş grubundaki yerli turistlerin bölgeye yönelik düzenlenen turlara katılımlarındaki artışlar	3
Antik kentin bulunduğu bölgenin doğallığın bozulmamış olması	1

Katılımcıların Sardes’in inanç turizmi potansiyelinin artırılmasına ilişkin fırsatlara ilişkin görüşleri Tablo 3’te verilmiştir. Tabloya göre katılımcıların birçoğu Sardes’in büyüyen ve gelişen bir turizm ve sektörel yapıya sahip olması, İzmir-Ankara karayolu ulaşım ağı üzerinde yer alması, son yıllarda üçüncü yaş grubundaki yerli turistlerin bölgeye yönelik düzenlenen turlara katılımlarındaki artışlar birer fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 4: Sardes’in İnanç Turizm Potansiyelinin Artırılması ile İlgili Zayıf Yönlerine İlişkin Katılımcıların Görüşleri

Verilen Cevaplar	n
İnanç turizminin gerçekleştiği yerde yeterli sayıda otel ve ticari işletmelerin az oluşu	12
İnanç turizmi ile ilgili tanıtım, reklam duyuruların taleplerin az oluşu	10
Kültürel tanıtım yapacak donanımlı rehberlerin az olması.	10
İnanç turizminin yapılmasına imkân verecek tesis altyapısının eksikliği.	6
Yerel halkın tarihi eser, antik kent ören yeri vb. yerlerin korunmasına yönelik bilincinin yeterli düzeyde olmaması.	2

Katılımcıların Sardes’in inanç turizm potansiyelinin artırılması ile ilgili zayıf yönlerine ilişkin görüşleri Tablo 4’te verilmiştir. Tabloya göre inanç turizminin yapıldığı Sardes bölgesinde konaklama ve işyerlerinin yetersiz olduğu, genel olarak inanç turizmi ve Sardes ile ilgili tanıtım ve reklam faaliyetlerinin bulunmadığı, halk arasında inanç turizmi ve turizm bilincinin az olduğu, özellikle tarihi eserlere yeteri kadar önem verilmemesi, koruma bilincinin gereken düzeyde olmayışı, bölgede profesyonel turist rehberi sayısının az olması gibi unsurlar bu konudaki temel zayıflıklar olarak katılımcılar tarafından en yaygın görüş olarak görülmektedir.

Tablo 5: Sardes’in İnanç Turizm Potansiyelinin Artırılması İle İlgili Tehditlere İlişkin Katılımcı Görüşleri

Verilen Cevaplar	n
Bazı kültürel değerlerin ve tarihi eserlerin tahrip edilmesi, bakımsız oluşu, yok olmaya terkedilişi.	15
Turizm faaliyetinin gelişmesi sonucu doğal çevrenin kirlenmesi tahrip olma, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalınması.	14
Yerel halkın turizm bilincinin yetersiz oluşu, çoğunlukla tarımla ilgileniyor olmaları.	17
İnanç Turizmüne yönelik olan ilgisizlik.	5

Sardes’in inanç turizmi potansiyelinin artırılması ile tehditlere ilişkin katılımcı görüşleri Tablo 5’te verilmiştir. Tabloya göre, bazı kültürel değerlerin ve tarihi eserlerin gerektiği şekilde korunmaması ve tahrip edilmesi, yok olmaya terkedilişi, turizm faaliyetinin gelişmesi sonucu doğal çevrenin kirlenmesi tahrip olma, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalınması, Yerel halkın turizm bilincinin yetersiz oluşu, çoğunlukla tarımla ilgileniyor olmaları, turizmi bir geçim kaynağı olarak görmemeleri birer tehdit olarak ifade edilmiştir. Tablo 1, 2,3,4,5’teki görüşler aynı zamanda Sardes’in inanç turizm potansiyelinin SWOT (GZFT) analizini meydana getirmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Batı Anadolu’da bugünkü Manisa ili Salihli ilçesi sınırları içinde kurulan ve binlerce yıl önce dünyanın en zengin devletlerinden biri olan Lidya Krallığı’nın başkentliğini yapan Sardes sahip olduğu kültürel ve tarihi birçok eserle turistleri kendisine çekmektedir. Antik kent sınırları içinde bulunan tapınak, kilise ve sinagogla farklı dinlere inanan insanların bir arada yaşadığı bir şehir olan Sardes’in sahip olduğu inanç turizm potansiyeli bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırmada, Sardes (Salihli) antik kentinin inanç turizm potansiyelinin incelenerek, bu bölgenin turizm potansiyelinin ortaya çıkarılıp sektöre ne gibi katkı sağlayacağını ortaya koymak amaç edinilmiştir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat formlarıyla Salihli ilçesi kamu kurumlarında çalışan 20 yönetici ile görüşme yapılmış ve araştırmanın verileri toplanmıştır. Toplanan veriler betimsel ve içerik analizine tabi

tutulmuştur. Analiz sonucunda Sardes antik kentinin inanç turizm potansiyeline sahip olduğu ve bu potansiyelin bölgenin mevcut turizm potansiyeline katkıda bulunabileceği ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu inanç turizm potansiyelinin artırılabilmesiyle ilgili olarak bölgenin güçlü, zayıf yönleri ile fırsatlar ve tehditlerin var olduğu görülmüştür. Ortaya çıkan bulgularla ilintili olarak Sardes antik kentinin ve bulunduğu bölgenin inanç turizm potansiyelinin artırılması hususunda şu önerilerde bulunabilir:

- ✓ Yerli halkın sahip olduğu bu tarihi değer hakkında daha fazla bilgi ve bilinç sahibi olması konusunda ilçede bulunan okullarda seminer veya eğitim verilebilir.
- ✓ İzmir-Ankara karayoluna yakın bir konumda bulunduğu için yol kenarlarına antik kentte bulunan Artemis Tapınağı, gymnasium, kilise, sinagog ve akropolle ilgili görseller ve kısa bilgilendirme notlarını içeren tabela veya billboardlar dikilebilir.
- ✓ Aynı Muğla İli Datça ilçesinde olduğu gibi Salihli ilçesinden geçen karayolunun orta refüjlerine Sardes antik kentinin kuruluşundan terkedildiği tarihe kadar geçen süre içinde hangi uygarlıkların egemenliği altında kaldığı süreler, kronolojik olarak hem İzmir-Ankara istikameti hem de Ankara-İzmir istikameti boyunca bilgi tabelaları şeklinde asılabilir. Bu sayede kent içinden araçlarıyla doğrudan geçen yabancıların Sardes hakkında bilgi sahibi olması sağlanabilir.
- ✓ Yuhanna İncili'nin vahiy bölümünde geçen, Mahşerin Yedi Kilisesi'nden üçü (Sardes, Thyateira ve Philadelphia) Manisa il sınırları içinde bulunmaktadır ve söz konusu kiliseler bilhassa Hristiyanlar için önem arz etmektedir. Özellikle Manisa merkezdeki seyahat acenteleri tarafından Batı Anadolu'da bulunan diğer dört kilisenin de dahil edildiği Apokaliptik kilise turları düzenlenerek başta Sardes olmak üzere bölgenin turizmden daha fazla pay alması sağlanabilir.
- ✓ Sardes antik kentinin bulunduğu Salihli ilçe merkezinde yabancı turistlerin konaklayabileceği nitelik ve büyüklükte turizm işletme belgesi konaklama işletme sayılarının fazla olmaması nedeniyle tur gruplarının Manisa merkez veya İzmir'de konakladığı bilinmektedir. Dolayısıyla bölgenin konaklama gelirinin artırılması için yeni konaklama işletmesi yatırımları yapılabilir.
- ✓ Salihli ilçesinde kamu kurumları, turizm işletmeleri, sivil toplum örgütleri gibi paydaşların işbirliğiyle Sardes veya daha genel anlamda Lidya uygarlığı temalı bir bilimsel kongre düzenlenerek, hem Sardes ve Lidya uygarlığı ile ilgili literatüre katkı sağlanabilir hem de bölgenin akademik çevrelerce bilinirliği artırılabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M. (2002). Türkiye'de İnanç Turizmine Genel Bir Bakış ve Hıristiyanlığın Seyahate Verdiği Önem. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu- III, Dinler Tarihi Yayınları, Ankara.
- Albayrak, A. (2013). Alternatif Turizm, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Arpacı, Ö., Zengin B. & Batman, O. (2012). Karaman'ın Mağara Turizmi Potansiyeli ve Turizm Açısından Kullanılabilirliği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23): 59-64.
- Arslantürk, Y. Altınöz, Ö. Bülbül, S. & Güral, F. (2013). İnanç Turizmi ile ilgili Türkiye'de Yapılan Akademik Çalışmaların İncelenmesi, The International Conference on Religious Tourism and Tolerance, 9-12 Mayıs, Konya, 815-824.
- Aylan, S & Orta C. (2015). Karamanın Su sporları Turizmi Potansiyeli ve Turizm Açısından Kullanılabilirliği. SÜ I. Avrasya Uluslararası Turizm Kongresi: Güncel Konular, Eğilimler ve Göstergeler Kongresi, 711-721
- Çakmak, T.F. (2014). *İnanç Turistik Destinasyon Pazarlamasındaki Yeri ve Önemi: Göbeklitepe Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çontu, M. (2006). Alternatif Turizm Çeşitleri ve Kızılcahamam Termal Turizm Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Erbaş, A. (2002). İslam Dışı Dinlerde Hac, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 5: 97-121.
- Gökovalı, Ş. (1968). *7 Bilge, 7 Harika, 7 kilise, 7 Uyuyanlar*, İzmir: Tercüman-Rehberler Turizm Derneği Yayınları.
- Gür, S. (2007). *İlk İnsandan Selçukluya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler*, İstanbul: Alfa Basım Yayıncılık.
- Gürbüz, S. & Aydın, B. O. (2018). İslami inanç destinasyonlarının tanıtımında Youtube videolarının kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 539-568.
- İncil. (2012). İncil, Yeni Yaşam Yayınları.
- Jafari, J. (2000). Encyclopedia of Tourism. London, GBR: Routledge.
- Kozak, N. Akoğlan Kozak, M. & Kozak, M. (2012). *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Ankara: Detay Yayıncılık.

- KTB. (2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı. <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>
- Manisa İKTM. (2023, Nisan 25). İncil'de Adı Geçen 7 Kiliseden Üçü. <https://manisa.ktb.gov.tr/TR-152050/incilde-adi-gecen-7-kiliseden-ucu.html>
- Mehmet Ç. (2006). Alternatif Turizm Çeşitleri ve Kızılcahamam Termal Turizm Örneği Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, .Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Olalı, H. (1963). *Turizm Teorisi ve Politikası*, İzmir, Endüstri Matbaacılık ve Ticaret.
- Sargın, S. (2006) Yalvaç'ta İnanç Turizmi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2): 1-18.
- Seager, A. (1972). The Building History of The Sardis Synagogue. *American Journal of Archaeology*, 76 (4): 425-435.
- Serçek, S. (2011). Bütünleşik Pazarlama İletişimi Çerçevesinde Türkiye'de İnanç Turizminin Geliştirilmesi, Mardin Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tandoğan, U. & Avcı, E. (2012). Kuşadası'ndaki Seyahat Acentalarının İzmir'in İnanç Turizmi Potansiyelini Değerlendirme Performansı Üzerine Bir Uygulama, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12:17-33.
- Temren, B. (1998). Din Antropolojisi Açısından İnanç ve Din olgusuna İlişkin Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38(1): 301-311.
- Tosun, E. (2019). Paranın Doğduğu Yer: Sardes Antik Kenti, *Tarih İncelemeleri*, 25-28.
- Usta, M. (2005). İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından İznik'in Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Yegül, F.K. (2020). Sardes: Tarih, mimarlık ve şehircilik. *Anadolu Araştırmaları*, 23, 135–158.
- Yegül, F.K. (2010) The Temple of Artemis at Sardis / Sardeis Artemis Tapınağı. Lidyalılar ve Dünyaları / The Lydians and Their World ed. N.D. Cahill, 362–388. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yılmaz, B. (2000) Türkiye'de Dini Turizm ve Meryem Ana Evi'nin Turistik Potansiyelinin Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.